

Г. М. УДОВИЧЕНКО
СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЯКИХ ДІЄСЛІВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Під словосполученнями прийнято розуміти синтаксично-сміслові сполуки, що складаються не менше як з двох лексично повнозначних слів.

Словосполучення входять у комунікативну систему мови тільки як складові частини речення. Речення є основною одиницею мови. Але речення (як сукупність різних моделей висловлення) буває в ряді випадків індивідуальним до національної форми виявлення його складників. Словосполучення ж відбиває не тільки спільні для близьких і споріднених мов тенденції розвитку, але й особливості національних мов, навіть близькоспоріднених, якими є, скажімо, українська і російська. Пор., наприклад, синтаксичну модель висловлення українською мовою: *Учні дякували своєму вчителю за його нелегку працю і любов до них* — і модель висловлення російською мовою: *Ученики благодарили своего учителя за его нелегкую работу и любовь к ним*. В обох випадках — це двоскладні поширені особові речення. Однак у цих реченнях є такі складники, виражені словосполученнями (дієслівними: *подякувати своєму вчителю* і *благодарить своего учителя* та іменниковими: *любов до них* і *любовь к ним*), які відбивають особливості синтаксичної будови двох різних мов.

У синтаксисі словосполучень, як цілком слушно зауважує акад. В. Виноградов, виразніше виступає національна специфіка мови, ніж у синтаксисі речення¹. Внаслідок цього у побудові словосполучень відхилення від норм граматичного зв'язку між сполучуваними словами найпомітніші.

Наприклад, *пробачте мені чи пробачте мене; благодарю вас чи благодарю вас*. Такі і подібні питання нерідко постають перед тим, хто користується українською і російською мовами як засобом спілкування і ревно дбає про культуру власної мови. Ці питання диктуються самим життям, мовною практикою населення Радянської України, яке володіє обома мовами. У наших мовах є багато спільного і в лексичному складі, і в синтаксисі речення, і в художніх засобах змалювання дійсності. Але ці спільні явища аж ніяк не згладжують їх національних особливостей.

Будова словосполучень обумовлюється лексико-граматичними властивостями компонента, який їх поширює. Поширюваний член словосполучення є синтаксично панівним. У залежності від того, якою частиною мови він виражений, усі словосполучення поділяються на іменні (іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові), дієслівні та прислівникові. Друге слово (чи група слів) пояснює синтаксично панівне, лексичне значення і граматична природа якого обумовлюють вибір пояснювального слова. Пояснювальним компонентом дієслівних, як і інших типів словосполучень, може бути не будь-яке слово і не будь-яка його граматична форма. Вибір, наприклад, дієсловом *пробачити* пояснювального слова обмежений лише тими словами, які означають назву особи і мають форму давального відмінка: *пробачте мені* (а не *мене*), *йому* (а не *його*), *їй* (а не *її*), *нам* (а не *нас*), *їм* (а не *їх*), *Іванові Петровичу* (а не *Івана Петровича*), *Кошовому* (а не *Кошового*) і под. Відповідне дієслово *извинить* у російській мові, пояснюючись словами такого ж смислового ряду, вимагає від останніх форми не давального, як в українській мові, а знахідного відмінка. Наприклад: *извините меня* (а не *мене*), *его* (а не *ему*), *ее* (а не *ей*), *нам* (а не *нам*), *их* (а не *им*), *Ивана Петровича* (а не *Ивану Петровичу*), *Кошевого* (а не *Кошовому*) тощо.

У російській мові синтаксична будова словосполучення з дієсловом *благодарить* у ролі граматично панівного слова нічим не відрізняється від попереднього словосполучення. Пор.: *благодарю тебя* (а не *тебе*), *его* (а не *ему*), *вас* (а не *вам*) і под. В українській мові дієслово *дякувати* формує словосполучення із залежним давальним відмінком іменника: *дякую тобі* (а не *тебе*), *йому* (а не *його*), *їй* (а не *її*),

¹ Див. «Грамматика русского языка», под ред. акад. В. В. Виноградова, чл.-кор. АН СССР Е. С. Истриной, т. II, ч. 1, 1954, стор. 11.

в а м (а не в а с), ї м (а не ї х) і под.

Дієслово *повідомити*, як і *пробачити*, *дякувати*, пояснюється іменниками, які означають назви людей, або особовими займенниками. Іменники чи займенники, сполучаючись з підпорядковуючим дієсловом *повідомити*, мають форму знахідного відмінка без прийменника: *повідомити* (кого) *й о г о, м е н е, О к с а н у М и х а й л і в н у* тощо. Саме така побудова цього словосполучення спостерігається у творах провідних українських письменників. Наприклад: *Мушу повідомити В а с про одну справу, яка може й Вам цікава буде. В Києві видається часопис «Киевские отклики»* (М. Коцюбинський); *Поки що не знаю, яким способом дістати їх* (50 примірників). *Як тільки знайду шлях — повідомлю В а с* (там же); *Моє діло триматись точно того, що казав мені Arbeitsgeber* [нім. роботодавець] *і повідомити й о г о точно про справи для нього цікаві* (Леся Українка); *На одному з обозних возів сидів Янкель. Проїжджаючи мимо, Тарас спинив коня: — Ти чого тут сидиш? Чи хочеш, щоб застрелили, як горобця? Янкель на відповідь зробив знак обома руками, немов бажуючи повідомити якусь таємницю* (О. Довженко); *Брянський негайно наказав повернути на німців усі міномети, коротко повідомив ко м б а т а і закінчив словами: — Приймаю бій* (О. Гончар) ; *Він [поліцей] завжди був готовий повідомити р і д н и х про ваше місцеперебування — за марки, безумовно* (Ю. Збанацький); *Цареві мужі повідомили княгиню О л ь г у, що імператор Костянтин наступного дня прийме її...* (С. Скляренко); *Зінька, повернувшись додому, повідомила б а т ь к а про хазяйський наказ* (А. Шиян); *Зоя перша повідомила л і к а р я про пригоду Ванди з дельфіном* (М. Трублаїні); *Другого дня Мокрицький таємниче повідомив С о ш е н к а* (О. Іваненко). Конструкції типу: *Бронников, глянувши на карту, повідомив б і й ц я м, що незабаром попереду має бути річка* (О. Гончар) не є нормативними.

У російській мові слова, що пояснюють дієслово *сообщить*, відповідне українському *повідомити*, граматично з'єднуються з ним у формі тільки давального відмінка, напр.: *сообщить* (кому) *учителю, ему, нам та ін.*

Дієслова типу *навчати*, *набувати*, *не перебирати*, *не минати* керують пояснювальними іменниками без прийменників у формі родового відмінка, тоді як у подібних словосполученнях російської мови пояснювальні слова можуть бути виражені іменниками як без прийменників у формі родового, давального або знахідного відмінків, так і з прийменниками у формі різних непрямих відмінків. Пор.: укр. *навчити* (чого) *г р а м о т и*, рос. *научить* (чому) *г р а м о т е*; укр. *набути* (чого) *д о с в і д у*, рос. *приобрести* (что) *о п ы т*; укр. *просити* (чого) *д о п о м о г и*, рос. *просить* (чего) *п о м о щ и*; укр. *не перебирати* (чого) *в и с л о в і в*, рос. *не стесняться* в (чем) *в и р а ж е н и я х*; укр. *не минати* (чого) *к а р и*, рос. *не уйти от* (чего) *н а к а з а н и я* тощо.

У дієслівних словосполученнях української мови пояснювальними елементами можуть бути і прийменникові конструкції іменників здебільшого у формі родового, знахідного, орудного і місцевого відмінків. Пояснювальним компонентам у таких словосполученнях української мови не завжди відповідають пояснювальні компоненти аналогічних словосполучень російської мови. Інколи можна почути на Україні такі сполуки російською мовою: *сводить до в р а ч а*; *подкатило до г о р л а*; *приходиться до д у ш и* та под. Безперечно, вибір прийменників у цих словосполученнях обумовлений впливом української мови. Пор.: укр. *повести до л і к а р я* (род. відм.), рос. *сводить к в р а ч у* (дав. відм.); укр. *підступило до г о р л а* (род. відм.), рос. *подкатило к г о р л у* (дав. відм.); укр. *припадати до д у ш і* (род. відм.), рос. *приходиться п о д у ш е* (місц. відм.); укр. *приєднатися до б і л ь ш о с т і* (род. відм.), рос. *присоединиться к б о л ь ш и н с т в у* (дав. відм.) і под.

Порушення правил будови словосполучень взагалі і дієслівних зокрема спостерігається не тільки в усній мові, але й у творах деяких сучасних письменників. Обмежимося двома прикладами: 1. *З-під скелі чути ридання. Він помічає літнього мужчину, який, схлипуючи, навколішки повзе до отвору і, схилившись головою об камінь, швидко-швидко тре груди* (Л. Первомайський). 2. *Щедро декларуючи про передачу землі*

селянам, Директорія насправді захищала куркулів і поміщиків (П. Резников).

Автори творів, з яких взято ці приклади, не зважили на те, що ні дієприслівники *схилившись, декларуючи*, ні залежні, пояснювальні слова *об камінь, про передачу* не зовсім вільні у виборі слів для лексико-граматичного сполучення з ними. Так, будь-який іменник з прийменником *об* завжди є виразником такого предмета, який приховує в собі причину дії, вираженої пояснювальним дієсловом: *ударився, порвав, стукнувся* (а не *схилився*) *об камінь*. Дієприслівник *схилившись*, як і відповідне дієслово *схилитися*, пояснюється іменниками, які означають об'єкт його дії. У ролі способів синтаксичного зв'язку виступають тут прийменники *біля, до, од, за, на, над, перед, під* (але не *об*). Прийменник *об* представлено в лексичній картотеці Інституту мовознавства художніми творами сорока шести українських авторів. У жодного з цих письменників він не вживається як засіб зв'язку між пояснювальним іменником і пояснювальним дієсловом *схилитися* чи дієприслівником *схилившись*.

У словосполученні *декларуючи про передачу* (другий приклад) пропущено структурно важливий елемент, який має відповідати на питання *що? декларуючи (що?)* *обіцянку, реформу, рішення* і под. *про передачу*. Саме таку структуру має словосполучення з дієсловом *декларувати* в літературній мові, напр.: *Треба зібрати установчі збори, треба декларувати нашу програму* (О. Довженко); *Ви декларуєте себе соціалістичною партією* (Л. Смілянський); *Новий журнал [«Червоний шлях»] в першому номері декларував свою мету — стати органом тих широких кіл української інтелігенції, які «хочуть і здатні йти по червоному шляху радянського культурного будівництва»* (Л. Новиченко); *Народовці на всі лади декларують першорядну вагомість в літературі національної проблеми, яку вони розглядають в націоналістичному дусі* (М. Бернштейн); *Автор роману [«Артем Гармаш»] не декларує ідею єдності дій пролетаріату Росії і України, а художніми засобами втілює її в системі образів* («Радянське літературознавство»).

Таким чином, правила побудови дієслівних, як і інших типів словосполучень української мови, в ряді випадків відрізняються від правил сполучення слів з аналогічним значенням у російській мові. Добре знати ці правила, уміло користуватися ними у мовній практиці — ознака високої культури мови кожного, хто спілкується чи українською чи російською мовою.